

REMIGIJUS MISIŪNAS

Vilniaus universiteto Knygotyros katedra, Universiteto 3, 2734 Vilnius, Lietuva

KNYGŲ LEIDYBA LIETUVOJE 1990–1996 m.

Per pastaruosius metus knygų leidyba Lietuvoje patyrė ir iki šiol patiria daugybę permainų, tačiau deramai jas vertinti trukdo tai, kad negalima visiškai remtis spaudos statistikos duomenimis. Jie nėra tikslūs, nes dalis leidėjų nesilaiko privalomojo egzemplioriaus įstatymo ir jų leidi iai nepatenka į apskaitą. Be to, išnykus bet kokiai leidėjus registruojančiai institucijai, nežinoma, kiek Lietuvoje yra leidyklų ir leidėjų.

Pokyčiai prasidėjo 9-ojo dešimtmečio pabaigoje. Matyt, pirmąją jų kregždė buvo leidimas autoriams leisti knygas savo lėšomis. Permainas pagreitino spartūs politinio visuomeninio gyvenimo pokyčiai, cenzūros susilpnėjimas, su leidyba susijusių įstatymų pakeitimai, pagaliau – Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas 1991 m. kovo 11 d. ir perėjimas prie laisvosios rinkos.

Išnykus cenzūrai, susidarė palankios sąlygos leisti paklausią literatūrą – tremtinių atsiminimus, istorinę, išeiivių kūrybą, tik iš vardų žinomų Vakarų rašytojų kūrinius. Leidyba tapo labai pelningu verslu, tad nenuostabu, kad dešimtmečio pradžioje per trumpą laiką labai padaugėjo leidyklų ir leidėjų. Vienu metu jis siekė 1500, vėliau sumažėjo per pusę. Kasmet Lietuvoje atsiranda keliasdešimt naujų leidyklų ir tiek pat baigia savo dienas, dažnai nepaskelbusios nė vieno leidinio. Spaudos statistikos duomenimis, dabar yra apie 500 leidėjų, paskelbiančių per metus bent vieną knygą, ir jų skaičius didėja: 1995 m. leidėjų buvo 508, o 1996 m. – 566.

1990–1992 metus galima pavadinti leidybos bumo laikotarpiu: daugėjo leidyklų, o jų keliasdešimtūkstantiniais arba net šimtątūkstantiniais tiražais leidžiamos knygos buvo sėkmingai išplatintos. Sykiu tai ir laukinio kapitalizmo siautėjimo leidyboje metai. Ypač sunkiai juos ištvėrė buvusios valstybinės leidyklos, kurioms, menkėjant valstybės vaidmeniui leidyboje, buvo nelengva prisitaikyti prie darbo rinkos sąlygomis. Daug geriau tai sekėsi naujoms, lanksčioms leidykloms. Tačiau visiems skaudžia ryškė tapo ne į gerą pusę pakrypę santykiai su užsakymais užverstomis spaustuovėmis, poligrafinių medžiagų deficitas ir spartus jų brangimas. Infliacijos sąlygomis tai savo ruožtu vertė didinti knygų kainas. Nereti buvo autorinių teisių pažeidimai, vyko nesąžininga konkurencinė kova tarp leidyklų. Leidėjų teigimu, tokia konkurencija labiausiai klestėjo 1993–1994 m.

Iš pirmo žvilgsnio paradoksalu, tačiau spaudos statistikos duomenimis, pirmaisiais nepriklausomybės metais pamažu, bet nuolat (lyginant su 1989 m., kai buvo išleistos 2686 knygos ir brošiūros) mažėjo leidybos mastai. Pavyzdžiui, 1990 m. pasirodė 2499, o 1991 m. – 2482 knygos, užtat tais metais labai padidėjo tiražai.

1989 m. bendras visų knygų tiražas siekė 23 720 mln., 1990 m. pakilo iki 30 255, o 1991 m. pasiekė 34 586 mln. 1992 m. mažėjimas tapo abipusis – buvo išleistos 2224 knygos tik 19 242 mln. egzempliorių tiražu. Tai aiškintina blogėjančia ekonomine padėtimi ir knygų pirkimo sumenkėjimu. Leidėjų teigimu, knygos geriausiai buvo perkamos iki lito įvedimo. Tokia situacija vertė leidėjus mažinti tiražus, o kita vertus, leisti daugiau knygų, kad viena padengtų kitos nuostolingumą. Tai patvirtina ir 1994 m. leidybiniai rezultatai: buvo išleistos 2885 knygos (30 procentų daugiau nei 1993 m.) 19 626 mln. egzempliorių tiražu. Panašios tendencijos išliko ir 1995 m., kai dienos šviesą išvydo net 3164 knygos, tačiau tik 14 114 mln. egzempliorių tiražu, ir 1996 m. (atitinkamai 3645 knygos 14 914 mln. egzempliorių tiražu).

Per šiuos metus nusistovėjo ir nauja leidybinė struktūra. Joje dominuoja leidyklos, sudarančios trečdalį viso leidėjų skaičiaus ir skelbiančios du trečdalius visos leidybinės produkcijos. Lietuvoje veikia įvairios leidyklos, daugiausia privačios. Šalia jų egzistuoja valstybinių institucijų (pavyzdžiui, Seimo), konfesinių institucijų (Kaišiadorių vyskupijos kurijos ir kitos), aukštųjų mokyklų ir kitų mokymo įstaigų leidyklos.

Likusį trečdalį metinės leidybinės produkcijos pasidalija kiti leidėjai. Aktyviai reiškiasi spaustuvės, periodinių leidinių redakcijos. Gausu įvairių valstybinių institucijų (institūtų, komitetų), privačių firmų, draugijų, visuomeninių ir tarptautinių organizacijų, pavienių asmenų, meno kolektyvų bei religinių institucijų, tačiau jų leidyba neproduktyvi.

Dominuoja mažos leidyklos. Daugiau nei trečdalis leidėjų per metus išleidžia tik po vieną knygą, dar trečdalis – nuo dviejų iki devynių. Pagrindinį leidinių srautą kasmet formuoja apie 70 leidyklų, kurios paskelbia daugiau nei 10 knygų. Šimto ar pusantro šimto knygų ribą kasmet pasiekia ar įveikia vos kelios leidyklos ("Alma Littera", "Šviesa", "Technologija", Seimo leidykla), tačiau jas lyginti galima tik kiekibiškai, o ne kokybiškai.

Per šiuos metus įvyko ir leidybinio repertuaro pokyčių. Labai didelė kalbų mokymosi ir grožinės literatūros dalis, pastaraisiais metais sudaranti trečdalį viso leidinių srauto. Palyginti su 1989 m., lietuvių grožinės literatūros leidyba išaugo daugiau nei dvigubai – nuo 185 iki 455 pavadinimų 1996 m. Tačiau dvigubai daugiau leidžiama verstinės literatūros, ypač amerikiečių ir anglų. Štai 1996 m. buvo išleista 160 amerikiečių ir 51 anglų rašytojų knyga, tuo tarpu 1989 m. – atitinkamai šešios ir penkios. Taip pat padidėjo prancūzų ir vokiečių rašytojų kūrinių leidyba, o labai sumažėjo rusų ir kitų buvusių TSRS tautų literatūros leidyba.

Nedaug nusileidžia taikomųjų mokslų, medicinos, techninės ir visuomeninių mokslų literatūros publikavimas (669 ir 712 knygų 1996 m.). Kasmet apytikriai vienodai (150–200 knygų) leidžiama matematikos, gamtos mokslų, meno, fotografijos, religinės, istorinės, biografinės ir geografinės literatūros.

Daugmaž nusistovėjo leidybinio repertuaro struktūra ir pagal leidinių paskirtį, nors čia dar esama nemažų svyravimų. Dominuoja grožinė literatūra, nedaug jai nusileidžia mokomoji literatūra; jos daugėja nuo 1993 m., o 1996 m. ji

pasiekė 615 pavadinimų. Pirmisiais nepriklausomybės metais sumažėjo, o per keletą vėlesnių metų padidėjusi mokslinės literatūros leidyba dabar vėl ėmė mažėti (1996 m. – 386 knygos), taip pat pradėjo mažėti enciklopedijų ir žinytų leidyba (1994 m. – 259, o 1996 m. – 200).

Kaip teigia patys leidėjai, situacija knygų leidyboje stabilizavosi. Vyksta leidyklų specializacija, užpildomos leidybinės nišos, nors dar yra ir laisvų. Leidėjai išmoko branginti savo gerą vardą tiek šalyje, tiek užsienyje. Tačiau menkai panaudojamos reklamos galimybės, galima sakyti, veik neegzistuoja knygų leidybos ir prekybos periodika.

Daug rūpesčių leidėjams kelia santykiai su valstybe. Ji iki šiol yra didžiausias leidybos mecenatas. Ypač tai pasakytina apie mokomosios literatūros leidybą. Kasmet Švietimo ir mokslo ministerija leidybiniam tikslams gauna apie 18 mln. litų. Daug menkesni trupiniai tenka Kultūros ministerijai. Anksčiau ji gaudavo apie 4 mln. litų, o 1997 m. dėl nesusipratimų su Spaudos rėmimo fondu, po visų vargų – vos apie 1 mln. Kaip bus toliau – neaišku. Leidykloms sunku gauti ir joms paskirtus pinigus, juos išmokėti nuolat vėluojama.

Mūsų leidybos repertuaras būtų daug skurdesnis, jei ne Atviros Lietuvos Fondo veikla. Yra ir kitų mecenatų, bet jų būtų daug daugiau, jeigu paramos ir labdaros įstatymas būtų tobulėnis. Tobulintinas ir valstybės paramos leidybai mechanizmas.

Valstybės požiūris į knygą ir toliau darys nemažą įtaką leidybos ateičiai. Turiu galvoje neaiškia situaciją dėl knygos PVM, kurį jau antrą sykį bando įvesti vyriausybė jubiliejiniais lietuviškos knygos metais. Ir jei pavyks išvengti šiemet, valstybės veikėjai žada tai padaryti vėliau. Beje, PVM nebus taikomas periodinei spaudai, nes ji – informacijos šaltinis ir turi būti prieinama, o knyga, sprendžiant iš kai kurių aukštų pareigūnų pasisakymų, – ne. Nuostabą kelia ir idėja įvesti PVM tik komercinei knygai ir nustatyti tam tikrus kriterijus, pagal kuriuos bus sprendžiama, kokia knyga komercinė, o kokia verta pasigailėjimo.

Neverta spėlioti, kokia bus Lietuvos knygų leidybos ateitis. Manau, kad nėra labai liūdna. Per šiuos metus mūsų leidėjai įgavo patirties, susiformavo leidyklos, kurių darbu iš tiesų galima pasidžiaugti. Tai "Baltos lankos", "Alma Littera", "Titus Alba", Rašytojų sąjungos, V. Oškinio ir kitos. Belpa joms palinkėti sėkmės ir tikėtis, kad leidėjų būrys toliau gausės.